

KLEMENTINA VOSYLYTĖ

DĖL FRAZEOLOGIZMU PATEIKIMO „LIETUVIŲ
KALBOS ŽODYNE“

„Lietvių kalbos žodyne“ (toliau – LKŽ) atskirai (už \diamond ženklo) yra pateikiami pastovieji žodžių junginiai, vadinamieji frazeologizmai. Atidesnis Žodyno skaičiojas čia, be abejo, pastebi ir tam tikrą nevienodumą bei netikslumą. Kai kuriuos jų yra paminėjusi Z. Jonikaitė savo straipsnyje „Frazeologizmai „Lietuviių kalbos žodyne“, išspausdintame „Lietuviių kalbotyros klausimų“ IV tome (V., 1961). Šiame straipsnyje norėta atkreipti dėmesį į kitus dažniau pasitaikančius ne nuoseklumus bei netikslumus, aptarti, kaip reikėtų jų išvengti. Straipsnyje daugiausia remiamasi pavyzdžiais iš LKŽ XIII ir XIV tomų, esant reikalui, ir iš kitų tomų.

1. Didelė grupė frazeologizmu žymi veiksmą. Tokių frazeologizmu pagrindiniu gramatinės struktūros žodžiu (gramatine dominante) visada esti veiksmažodis. Šių frazeologizmu antraštėje, kaip ir dera, paprastai pateikiama veiksmažodžio bendaratis, pvz.: *i kójas spáusti* „greitai eiti, skubéti“; *i akis (ant akių) spjáudyt* „žeminti, niekinti“; *i bařzdą spjáudyti* „nekreipti démesio“; *ugnimi spjáudyti* „burnoti, piktžodžiauti“; *ant sprándo jodinēti (jótí)* „išnaudoti; kankinti, varginti“; *kójas atsúkti* „mirti“; *akúotą (žereli)* šiáušti „didžiuotis, pūstis“; *širdi leñkti (paleñkti, prileñkti)* 1) „paveikti, patraukti“, 2) „stengtis, priversti pamilti“.

Retkarčiais ir čia pasitaiko nevienodumą. Pvz., gerai pateikta antraštinė forma veiksmą žyminčio frazeologizmo *sprándą leñkti (paleñkti)* „mokyti klusumo, nuolankumo“, bet ten pat panašios gramatinės struktūros ir vienodos funkcijos frazeologizmo teikiama jau nebe veiksmažodžio bendaratis, o esamojo laiko 3-asis asmuo, pvz., *i sprándą mūša (nemuša)* „verčia (neverčia)“. Dar vienas akivaizdus nenuoseklumo pavyzdys. XIII tome pateikiamas frazeologizmas *po šikinę smagenų ieško* „kabinėjasi, priekabiauja“, o XIV tome šio frazeologizmo jau kitokia antraštinė forma – *po šikinę smagenų ieškoti* „teirautis ko neaiškaus, nežinomo, priekabiautti“. Kadangi visi šie frazeologizmai žymi veiksmą, jų antraštėje veiksmažodžių turėtų būti teikiama bendaratis. Taigi minėtų frazeologizmu antraštinės formos turėtų būti tokios: *i sprándą mūšti (nemušti)*; *po šikinę smagenų ieškoti*.

2. Kitą didelę grupę sudaro frazeologizmai, žymintys būseną. Kai kurių jų forma sutampa su dvinario sakinio struktūra. Pvz.: *ākys stója stulpù* „darosi baisu“; *ākys iš kaktōs išsprūko* (apie didelį nustebimą); *ākys [iš kaktōs] sprógsta* (1) sakoma stebintis, 2) sakoma ką sunkiai darant); *ākys slýsta „gražu, malonu*

žiūrėti, negalima atsigérēti“; *ākys svyla* „darosi gėda“; *akmuõ sleňka nuo širdiẽs* „darosi lengviau, ramiau“; *āšaros sùkasi akysè* „darosi graudu“; *aūsys svyla* (1) sakoma, kai labai karšta), 2) „gėda klausyti (sakoma klausantis blevyzgų, bai-sių pasakojimų“; (kieno) *błusos stiñpa* „labai bijo“; *mólito bùlys sprógo* „suiro didelis draugišumas“; *nustáugé dieglíoji* (ką) „dingo kas“; *galvà sprógsta [pusiáu]* „užgula sunkios mintys“; *kális (kúodas) šiáušiasi* „ima baimė“; *kélnës nusmùko* „nusigyveno“; *kójos smírdi grabù* „labai susenęs“; *kójos i žémę smeñga* „néra jégų, silpna“; *kraújas stìngsta (sustìngo) gýslose* „darosi baisu, klaiku“; *liežiùvis stója(si) kuolù* „nesiseka kalbèti“; *liežiùvis (liežiùvis) atsistójo kuolù* „sunku prakal-bèti“; *liežiùvis įsmilko (nusmilko)* „nusibodo kalbèti“; *pädai (kójos, kulnai, pa-uodegys, pèdélés) svyla* „darosi pavojinga, neramu kam“; *pakáušis svyla* (apie di-delj rùpesti); *ragai atslúgo* „praéjo noras“; *ant sprándo kâba rýkštë* „gresia pyla“; *smagenai nèveda* „silpnaprotis“; *smègenys suminkštëjo (išdžiávo)* „nusilpo protas“; *smélis býra* (apie susenusi); *smeñtis žiüri (véizi) i akis* „arti mirtis“; *smilga dëga* „rùpi, ima baimè, kad reikia suskubti“; *snarglýs ištìso* (1) apie atidù klaūsy-mą, 2) sakoma ilgai laukiant); *stàlas (stalaï) lúzta* „labai daug (valgiu)“; *strangaï trúko* „pašlijo, neatlaiké sveikata“; *sùbinè raùkos* „ima baimè“; *šerýs stàtosi* „apima puikybè“; *šerýs pasistàtë* „supyko“; *šešelis kriñta* „kyla įtarimas“; *širdis nusmègo* „pasidarè baisu, šiurpu“; *širdis smaigstosi* „neramu“; *širdis stìngsta* „darosi baisu, klaiku“; *tulžis sprógo* „prasiveržé pyktis“; *véjai sùkasi galvojè* „labai nerim-tas“; *žémë slýsta iš po kójų* „nesaugu darosi“. Taip pat pateikiama ir bùseną žymintys lyginamieji frazeologizmai, kurių forma sutampa su dvinario sakinio struktūra, pvz., *kaip akmuõ nusmùko* „praéjo sunkumas, atlégo“; *lyg kálnas nusliñko* „labai palengvėjo“; *kaip slùogas nuslúgo* „labai palengvėjo, pasidarè ramu“; *kaip šiupinýs vérda* „triukšminga kur“.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, frazeologizmų, kurių struktūra tokia pat kaip ir dvinario sakinio, antraštëje teikiama tokia forma: daiktavardžių – viena-skaitos ar daugiskaitos vardininkas, eigos veikslo veiksmažodžių – esamojo laiko 3-asis asmuo, o įvykio veikslo veiksmažodžių – bùtojo kartinio laiko 3-asis asmuo. Beje, išidémétina, kad veikslą ne visada lemia priešdélis. Akimirkos bei momentiniai veiksmažodžiai taip pat yra įvykio veikslo, pvz., *sproti*, *trüksti* ir pan. Tad visiškai gerai pateiktos jau minetų frazeologizmų antraštës: *mólito bùlys sprógo*, o ne *mólito bùlys sprögsta*; *strangaï trúko*, o ne *strangaï trúksta*.

Pateikiant ir šio tipo frazeologizmus vis délto kartais neišvengiama nenuosek-lumų. Visų pirma ne visada gramatinè dominantë – daiktavardis pateikiamas vardininko linksniu, o veiksmažodis – esamojo laiko ar bùtojo kartinio laiko 3-iuoju asmeniu, pvz., *pilvui prie strénù pridžiáti* (*prikèpti*, *prilìpti*) (apie labai al-kaną, liesą); *sùbinei užrùkti* „kukliau gyventi“. Šių frazeologizmų antraštinë forma turėtų bùti tokia: *pilvas prie strénù pridžiávo* (*prikekè*, *prilìpo*); *sùbinè už-rùko* „pradéjo kukliau gyventi“.

Ne visada paisoma ir veiksmažodžio veikslų, pvz., *ākys àtslenka* „pasidaro aišku“; *plaukaï (kális) pašiùrpsta* „apima baimè“ (gerai pateikta – *plaukaï* *siùrpsta* [*ant galvòs*])); *smägenys atsisuka* „pasidaro aišku“; *širdis atslúgsta* „praei-na pyktis, neramumas“; *širdis pasmögsta* ir *širdis pasmóksta* „pasidaro silpna, no-

risi ko stipresnio, gardesnio“ (gerai – *širdis smögsta* ir *širdis smóksta*); *širdis nu-(si)smóksta*; *vélnias ipsisuka* (apie neapgalvotą pasielgimą). Šiuos frazeologizmus reikėtų iškelti taip: *ākys atsliňko „pasidaré aišku“; plaukaí (káilis) pašiuūpo „apémé baimé“; smägenys atsisuko „pasidaré aišku“; širdis atslágo „praéjo pyktis, neramumas“ (beje, prie žodžio *širdis* taip ir pateikta); *širdis pasmōgo* ir *širdis pasmóko* „pasidaré silpna, norisi ko stipresnio, gardesnio“; *širdis nu(si)smóko* (prie žodžio *širdis* jau taip ir pateikta); *vélnias ipsisuko*.*

Frazeologizmų, žymincią būseną, forma gali sutapti su žodžių junginio ar vienanario sakinio struktūra. Šių frazeologizmų pagrindiniu gramatinės struktūros žodžiu esti jau nebe daiktavardis, bet veiksmažodis. Kadangi ir šie frazeologizmai žymi ne veiksma, o būseną, jų antraštinėje formoje reikėtų teikti ne veiksmažodžio bendarą, o eigos veiklo – esamojo laiko 3-ajį asmenį, įvykio veiklo – būtojo kartinio laiko 3-ajį asmenį. Daugeliu atvejų taip ir daroma, pvz.: *akis sp̄iria* (kam) „labai sunku“; *ant krūtinës stóvi „nemalonu, nesmagu“; ant smagenų sùkasi* (sakoma, kai ką pamirštą truputį galima prisiminti); *ant širdiēs sùkasi* (1) sakoma negalint prisiminti gerai žinomo dalyko), 2) „nuolat prisimena“; *gálvą sópa „rūpi“; gálvą išsopéjo „ilgai rūpéjo“; gérvès (gegùtés) píeno stiñga* (sakoma, kai visko yra); *peñkto bálkio stiñga „yra neprotingas“; (darbas) iš rañkų slýsta „nesiseka (dirbtī“; skersaí (galè) gerklës stója „nelenda, nesinori valgyti“; smilgose sùdegé* (apie nesantuokinio vaiko tévą); (kieno) *stulgéjè neverda „menko proto“; sùbinéje gieda „nežinia kur, pradingęs“; širdi (sielą) sópa „rūpi“; širdi nusopéjo; širdi pérsopéjo; širdi prasopéjo; širdi smelkia „neramu“; širdžiai (ant širdiēs) pasuñko „pasidaré neramu, apémé rüpestis“; vieno stípino trúksta „kvailokas“.*

Čia priskirtini ir lyginamieji frazeologizmai, pvz.: *kaip ant délno stóvi „aišku, akivaizdu“; tarýtum kiauraí (skrädžiai) žémës prasmëgo; tarýtum (kaip) i žémë (žémén) prasmëgo „staiga, netikétais dingo“* ir pan.

Būseną žymincią frazeologizmų, kurių forma sutampa su žodžių junginio ar vienanario sakinio struktūra, pateikimas ypač dažnai įvairouoja, nėra nuoseklus. Pvz., pateikiama *ant gálo liežiùvio atsistójo* (sakoma negalint greit prisiminti gerai žinomo dalyko) ir tame pačiame puslapyje – *ant liežiùvio atsistóti „prisiminti“* (reikėtų – *ant liežiùvio atsistójo „prisiminé“*), o prie veiksmažodžio *stovéti* – *ant liežiùvio (liežiùvio) gálo stovéti* (reikėtų – *ant liežiùvio (liežiùvio) gálo stóvi*). Žodžio *širdis* lizde taip pat neretai nenuosekliai pateikiами frazeologizmų veiksmažodžiai, pvz.: *ant širdiēs plùduriuoja (plùdura)* (sakoma neprisimenant gerai žinomo dalyko), ta pačia reikšme *ant širdiēs stóvi*; *ant širdiēs sùkasi*, bet ten pat – *ant širdiēs skriùdëti (skrùpsoti, slùgoti)* „neduoti ramybës, rùpëti“. Reikėtų pateikti *ant širdiēs skriùdi (skrùpsuo, slùgo)*. Prie žodžio *skrùpsoti* pateikta *širdis (širdj, ant širdiēs) skrùpsuo*, o prie veiksmažodžio *skriùdëti* – *ant širdiēs skriùdëti* (reikėtų – *ant širdiēs skriùdi*). Veiksmažodžio *susukti* lizde frazeologizmų veiksmažodžių formos taip pat iškeliamos nenuosekliai, pvz., *dùšią susuka (susùko)* ir *sielą susùkti*. Keltinos tokios šių frazeologizmų formos: *dùšią susùko „darosi bloga, vimdo“; sielą susùko „pasidaré bloga“*. Prie veiksmažodžio *šaldyti* pateikiamas frazeologizmas *nei šildo, nei šaldo* (kas ko) „neveikia, nerūpi“, o tame pačiame tome prie veiksmažodžio *šildyti* jau kitaip, nenuosekliai – *nei šildyti, nei šaldyti*.

Tiksličia antraštinė forma ir kai kurių kitų būseną žyminčią frazeologizmų. Pvz., reikėtų iškelti ne *ant kėlio stovēti*, o *ant kėlio stovi* 1) „yra pasirengęs kur išvykti“, 2) „yra kliūtimi kieno sumanymui, veiklai, trukdo“; ne *galvojė stovēti*, bet *galvojė stóvi* 1) „yra visa laiką mintyse“, 2) „atrodo“; ne *į gálvą užsisūkti*, bet *į gálvą užsisūko* „apémė kokia mintis“; ne *káulu (kietā āšaka) iſtrigtī gerkléjē*, o *káulu (kietā āšaka) iſtrigo gerkléjē* „yra nepakenčiamas“; ne *skersaī gérklę atsistoti*, bet *skersaī gérklę atsistójo* „labai igriso“; ne *óžiu smirdēti*, bet *óžiu smirdi* (apie senberni); ne *šírdi spáusti*, bet *šírdi spáudžia* 1) „liūdna, graudu, skaudu“, 2) „kelia rūpesčių“; ne *šírdi suspáusti*, bet *šírdi suspáudė* „nuliūdino“, ne *úodegą iſtūdyti*, bet *úodegą iſtūdė* „pateko į kaléjimą“ ir pan.

3. Nustatant frazeologizmo antraštinę formą labai svarbu atkreipti dėmesį į jo sintaksinius ryšius sakinyje, nustatyti, ar jis (paprastai kai kurie jo dėmenys) turi paradigmines formas, t. y. ar kaitomas. Paradigminės frazeologizmo formos paprastai priklauso nuo jo funkcijos sakinyje. Paradigminės formas turi veiksmažodžio ir daiktavardžio funkciją atliekantys frazeologizmai. Jų dažnai neturi prieveiksmio (kartais turi skaičiaus ar giminės), jaustukų, ištinktukų bei modalinių žodžių funkciją atliekantys frazeologizmai. Pvz., *iki paskutinio šiáudo* „labai kruopščiai (ieško, iškratė)“; *stačià gálva* 1) „tiesiai žemén“, 2) „labai greitai, galvotrukčiais“; *stačiaš dantim̄s* „nenoromis (valgo)“; *stačiom̄s akim̄s* „nematant“. Būdvardžio funkciją atliekančių frazeologizmų paradigmės formos paprastai reiškiamos tik gimine ir skaičiumi (pvz., *ne iš kélmo spirtas* „šaunus, sumanus, apsukrus“), o kartais ir iš viso jų nera (pvz., *to patiēs mólio* „toks pat, vienos prigimties“; *kóšto mólio* „gražus“).

Paradigminių formų neturi šie LKŽ pateikti frazeologizmai, pvz.: *meškà nusisùktu gálvą; vélrias nusisùktu kóją* (apie didelę netvarką patalpoje); *nors i piřštą kásk; nors i ûgn̄ šók; nors i žémę l̄sk* (sakoma patekus į sunkią, be išeities būklę); *nors prie žaizdōs děk* (apie labai švelnų, paslaugų žmogų); *tik akis užspáusk* (apie labai silpną, sunykusį); *sudiē, Rùtkau, su spirgaīs!* (sakoma ko netekus).

LKŽ vis dėlto pasitaiko atvejų, kada frazeologizmai, neturintys paradigminių formų, pateikiami kaip jas turintys. Pvz., pateikti frazeologizmai *smilga pérdurti* „labai liesas, plonas“ ir *žémę badýti sùbine* „labai stengtis“ iliustruojami tokiais sakiniais: *Tai priganei karves – smilga perdurtai Vlk. Neparkalbési tu jos, koc subine žémę badyk Sml.* Iliustracinių sakinių rodo, kad šie frazeologizmai negali būti kaitomi, tad ir jų antraštinės formos turėtų būti tokios pat kaip sakiniuose, t. y. *smilga pérdurtum (pérdurtai); koc sùbine žémę badyk*.

4. Kai kurie frazeologizmai, ypač atliekantys prieveiksmio funkciją, yra siejami su tam tikros semantinės grupės žodžiais, t. y. jie turi pastovią apibrėžtos leksinės reikšmės ir gramatinės kategorijos žodžių aplinką. Aplinkos žodžių reikšmės apibrėžtumo laipsnis paprastai esti nevienodas. Vienų frazeologizmų aplinkos žodžiai yra labai siauros, individualios reikšmės, kitų aplinką sudaro platesnės, bendresnės reikšmės tam tikrų kategorijų žodžiai. Dėl apibrėžtos aplinkos prieveiksmio funkciją atliekantys frazeologizmai igja pastovią apibendrintą reikšmę, kuri nusakoma atitinkamą funkciją atliekančių kalbos dalių sinonimaus. Tie sinonimai

paprastai turi labai bendrą prasmę, tuo tarpu frazeologizmo reikšmė iš tikruju yra konkreti, apibrėžta. Reikšmės apibrėžtumas nusakomas nurodant aplinką. Aplinkos reikšmė nėra frazeologizmo reikšmės dalis, o yra lemiantis veiksnys, kuriis leidžia ją tiksliai apibrėžti. Prieveiksmio funkciją atliekančią frazeologizmų reikšmės nusakymas LKŽ įvairuoja, nėra nuoseklus. Neretai net būtinoji frazeologinė aplinka iš viso nenurodoma, retkarčiais nurodoma po antraštės prieš reikšmės aiškinimą arba prie frazeologizmo reikšmės aiškinimo skliaustuose. Kitų kalbų žodynuose (pvz., „Фразеологический словарь русского языка“, M., 1967) būtinoji frazeologinė aplinka iškeliamā frazeologizmo antraštėje, išskiriant ją šriftu arba skliausteliuose. Mūsų nuomone, frazeologinę aplinką LKŽ patogiausia yra pateikti ne prie frazeologizmo antraštės, o prie reikšmės aiškinimo, nes kai kurių frazeologizmų aplinkos elementai turi palyginti plačią reikšmę, dažnai nenuiskomą vienu žodžiu. Be to, frazeologizmas gali turėti ne vieną, o kelias reikšmes. Kiekvienos reikšmės frazeologinė aplinka paprastai esti skirtinga. Pagaliau LKŽ frazeologinė aplinka dažniausiai ir yra nurodoma prie reikšmės aiškinimo. Pvz.: *lyg pasvilięs* „daug, visur (laksto)“; *snukiù árdamas* „girtas (eina)“; *su užlúžusia spirà* „susirūpinęs (laksto)“; *úodegą pasvilięs* „daug, nuolat (laksto)“. Šie frazeologizmai turi siauros, individualios reikšmės aplinką. Platesnės, bendresnės reikšmės aplinkos žodžius sunku išvardinti, tad jie paprastai nusakomi (skliausteliuose petitu) tik pačia bendraja semantine charakteristika. Pvz., *kaip nustóvi* 1) „kiek tik telpa, kiek laikosi pilant (apie saiką, indą)“, 2) „iš viso (apie kiek)“.

Vis dėlto ir čia pateikimas labai įvairuoja. Neretai aplinka iš viso nenurodoma, pvz.: *né spiktës* „né kiek“ (nenurodyti aplinkos žodžiai – *negavo, nera*); *stačià gálva* 1) „tiesiai žemén“, 2) „labai greitai, galvotrukčiais“ (nenurodyta aplinka – 1) *griuvo, davësi, 2) lekia, neria* ir pan.); *stačiù kásniu* „godžiai, nekramtant“ (nėra aplinkos žodžio – *ryja*).

Jei būtinosios aplinkos žodžiu eina veiksmažodis, LKŽ jis teiktinas taip: egos veikslė – esamojo laiko 3-asis asmuo, įvykio veikslė – būtojo kartinio laiko 3-asis asmuo, pvz.: *kaip šiënq pjovës* „godžiai (valgo)“; *kaip šikinèn* 1) „nežinia kur (padéjo, nukíšo)“, 2) „niekais (nuéjo)“. Kartais be reikalo pateikiama aplinkos veiksmažodžių bendratis, pvz.: *kaip šiënq gausiai, po daug (vartoti)*; *ir šilt-to, ir kársto* „visko, ir gera, ir bloga (patirti, matyti)“; *kaip šiltq vélniq* „labai maloniai (priimti)“. Šių aplinkos veiksmažodžių teiktinos tokios formos: *vartoja; patyrë, matë; priémë*.

Pasitaiko, kad aplinkos veiksmažodis vartojamas tik būsimuoju laiku, pvz., *kaip sávo ausis* „tikrai („matysi“, t. y. nematysi, negausi)“. Taip vartojami papras tai modalinių žodžių funkciją atliekantys frazeologizmai.

5. Frazeologizmo sintaksiniai ryšiai kalboje neapsiriboja vien tiktai leksiniu junglumu. Kaip ir atskiri žodžiai, taip ir frazeologizmai sakinyje esti susiję įvairiai sintaksiniai ryšiai: derinimu, valdymu ir šliejimu. Frazeologizmų žodynuose šiuos ryšius paprastai stengiamasi nurodyti. LKŽ frazeologizmų sintaksiniai ryšiai kartais taip pat yra nurodomi, pvz.: *akìs spìria* (kam) „labai sunku“; *ant* (kieno) *sprándo; ant sprándo* (kam) 1) „nelaimei (kalbant apie naštą, išnaudojimą, vargą)“,

2) „išnaudojant, engiant“; (kieno) *āšaromis sprīngti* „patirti nesėkmį, padarius ką bloga“; *nustāgē dieglioji* (ką) „dingo kas“; *sparnaī plātūs* (kieno) „turtingas“; *vandeñs lāšas neprasisuñkia* (tarp ko) (apie labai artimą draugavimą, sugyvenimą).

Vis dėlto frazeologizmų sintaksiniai ryšiai LKŽ nurodomi labai retai ir nenuosekliai. Juos ypač reikėtų nurodyti prie frazeologizmų, reiškiančių būseną. Nurodytini sintaksiniai ryšiai kad ir tokiu frazeologizmų: *ākys iš kaktōs išsprūko* (kam); *pēčius pérspogo* (kam); *šiaudū galvà* (kieno); *širdis sprógsta [pusiáu]* (kieno, kam).

6. Vienų frazeologizmų žodžių tvarka esti visada vienoda, nesikeičia, o kitu gali keistis, įvairuoti. Frazeologizmo antraštėje turėtų būti tokia žodžių tvarka, kokia ji vartojama kalboje. Jei žodžių tvarka néra griežtai nusistovėjusi, reikėtų pateikti frazeologizmo komponentus tokia tvarka, kuri yra būdingiausia, dažniausiai vartojama. Individualiai keisti frazeologizmo žodžių tvarkos negalima. Deja, tokiu atveju LKŽ pasitaiko. Pavyzdžiui, pateikta *čemerýs nesùks*, o iliustraciniu pavyzdžiai rodo, kad vartojama tiktais *nesùks čemerýs*. Pateikta *meškà nusisùktu gálvà*; *vélnias nusisùktu kóją*, o pavyzdžiai rodo, jog vartojama tiktais *meškà gálvà nusisùktu*; *vélnias kóją nusisùktu*. Pateikiama *nè(nei) šiáudo pakrapštýti dañčiui*, o kalboje vartojama tik *nè(nei) šiáudo dañčiui pakrapštýti*. LKŽ iškeliamas *snāpà galásti*; *snāpà [pa]káišioti*; *snāpà kýsteléti*; *snāpà kišti*; *snāpà numèšti*; *snāpà pravérsti*, o iš pavyzdžių matyti, jog reikėtų iškelti: *galásti snāpà*; *[pa]káišioti snāpà*; *kýsteléti snāpà*; *kišti snāpà*; *numèšti snāpà*; *pravérsti snāpà*.

7. Kalboje vieni frazeologizmai visada esti vienodos struktūros, kiti skiriasi kai kurių frazeologizmų formalais variantais. Pavyzdžiui, frazeologizmai gali variuoti vardažodžio linksniu ir prielinksnine konstrukcija: *kaip (lyg) kárve ant lēdo (ledù)*; *kaip (lyg) maišù (su maišù)*. *Be to*, taupant vietą neretai kartu pateikiами frazeologizmų komponentinių sinonimų įvairuojantys komponentai, pvz., prielinksninės daiktavardžių konstrukcijos: *kaip už dítkà (už dvylékà, už trečiòkà) agurkas*; *kaip kiaûlè apie dëbesi (apie lietu)*. Kadangi formalūs variantai ar komponentinių sinonimų įvairuojantys komponentai gali būti prielinksninės konstrukcijos ir vardažodžiai be prielinksnių, tad skliausteliuose visas įvairuojančias prielinksninės konstrukcijas būtina pateikti su prielinksniais. Pvz.: *ant akiū (i āki, i akis, ant galvōs)* šikti; *ant dantū (ant liežiùvio)* atsistoti; *ant galvōs (ant sprándo)* užsodinti; *kaip medumi (su sviestu)* tēpti per širdj; *nórs prie širdiès (i širdj)* dēk; *[nuo] pröto (nuo galvōs, nuo išmintiès, nuo räzumo)* atstoti; *su ātbula (su ātkala, su ātkara)* širdimi; *nuo šaukšto (nuo lētenu)* nuslýsti. LKŽ pasitaikantys atvejai, kai įvairuojančios prielinksninės konstrukcijos skliausteliuose pateikiamas be prielinksnių, gali skaitytojų klaidinti, pvz.: *prieš ākstinq (ākstinus, ākštinq) spárdytì*; *nuo lētenu (nariū) nusprústi*; *ant atmintiès (galvōs, liežiùvio [gālo], mintiès, minčiū, põméties)* sùkasi. Taip pateikus, skaitytojas gali suprasti, jog yra ir tokiu frazeologizmų, kaip antai: *ākstinus spárdytì*; *nariū nusprústi*; *galvōs sùkasi* ir pan. Taigi antraštėje frazeologizmų įvairuojantys komponentai teiktini taip: *prieš ākstinq (prieš ākstinus, prieš ākštinq) spárdytì*; *nuo lētenu (nuo nariū) nusprústi*; *ant atmintiès (ant galvōs, ant liežiùvio [gālo], ant mintiès, ant minčiū, ant põméties)* sùkasi.

8. LKŽ nėra nuoseklumo kirčiuojant frazeologizmų struktūrinius komponentus – kai kuriuos įvardžius, prielinksnius, dalelytes, jungtukus. Rodosi, neturėtū būti abejonių, kad nei frazeologizmo antraštėje, nei iliustraciniame sakinyje tie struktūriniai komponentai, kurie yra prisišleję prie kirčiuoto žodžio ir sudaro su juo vieną akcentuacinę vienetą, t. y. proklitikai ir enklitikai, neturėtū būti kirčiuojami. LKŽ dažnai taip daroma, pvz.: *akių nėrā kur pasūkti; be sóties; iš rañkų slýsta; žémē slýsta iš po kójų; nuo šaukšto (nuo lëtemu) nuslýsti; ką ten smálq; kad tavè smálas; kad (tu) smégtum (smegtái); nors i sópoli děk; nors spjáudyk ir gáudyk; nors i žémę ismèk; tik smeřties pakviěsti (pasisiústi); net pādai nusmílko; smurgař do āšaros; smùrgliai ir āšaros; spiñdi ir spragčioja; kùkì su snukiù; tik akìs užspáusk; ne toliaū spírtas; ne iš kélmo (iš gruñsto) [šuniës, zuïkio] išspírtas; šónai vos nesprógsta iš juôko; kreivà kója (ne ant tōs kójos) atsistótí [iš pātalo]; nei eiti (bëgti), nei stovëti; šè [tai] tåu; šè [tai tåu] kad (jei) nórì.*

Vis dėlto gana dažnai frazeologizmų proklitinai ir enklitinai komponentai visai be pamato kirčiuojami. Pvz.: *apiē (aplíñk) aūsi sùkti; giltině sùka [apiē úodegq]; nérā kuř apsisùkti; negalì ně pasisùkti; nei šè, nei dúok; kaip smaigas; kaip kokiõj smáloj; ikì (lig, ligì) káulù (káulo) smegenù; ikì (ligì) snäpo; ně snäpo nekišti; aně (ně) spák̄t; čià spáudžia, čià nèvarva; nei nuspjáuti, nei nurýti; nei tráukt, nei stùmt; ně pastùmt, ně patráukt; nòrs šírdì ródyk; nei šíldo, nei šáldo.*

9. Ir LKŽ instrukcijoje, ir įvade rašoma, kad frazeologizmai yra pateikiami abéceliškai. Deja, instrukcijos ir šios tradicijos, ypač pastaruoju metu, kai kurie redaktoriai nepaiso. Kadangi frazeologizmus laikome savarankiskais kalbos sistemos vienetais su visais jų formos, apibendrintos reikšmės ir vartosenos ypatumais, tad ir juos pateikiant būtina į tai atsižvelgti, t. y. jų negalima skaidyti į atskirus komponentus ar darybinius formantus. Būdingas tokio skaidymo pavyzdys yra XIV tome frazeologizmų su žodžiu *šírdis* pateikimas. Skirstant šiuos frazeologizmus abéceliškai nepaisyta nei daiktavardžių galūnių, nei veiksmažodžių priešdélių. Sakysime, vargu ar kiekvienas lengvai galėtų suvokti, kokiu principu išdëstyti tokie frazeologizmai: *šírdì (šírdyjè) dùria; šírdì atsidûré kulnysè; šírdì džiovinti (išdžiovénti); šírdì džiústa (sudžiúvo).* Tik gerokai pasukus galvą, galima suprasti, kad šie frazeologizmai pateikiami abéceliškai pagal veiksmažodžio šaknį, nepaisant priešdélių ir daiktavardžio *šírdis* galūnių. Kyla klausimas, kaip galima skaidyti morfologiškai, pavyzdžiui, frazeologizmą *šírdì atsidûré kulnysè*, jei jo veiksmažodis be priešdėlio iš viso nevartojamas. Juk lietuvių kalboje nėra frazeologizmo *šírdì dûré kulnysè*. Taigi toks pateikimo principas prieštarauja frazeologizmų esmei, tad ir nepriimtinas.

Galima būtų frazeologizmus pateikti ir pagal kitus kriterijus, sakysime, pagal gramatinę dominantę ar pan. Kadangi LKŽ rašymas eina į pabaigą, keisti frazeologizmų pateikimo principu nebeverta. Svarbu, kad visi rašantys ir redaguojantys Žodynà laikytu si instrukcijos bei jau nusistovėjusių, tradicinių principų, t. y. pa-teiktų frazeologizmus griežtai abéceliškai.

О ПРИНЦИПАХ РАСПОЛОЖЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В „СЛОВАРЕ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА“

Резюме

В статье обращается внимание на некоторые неточности и непоследовательность в расположении и лексикографической разработке фразеологизмов в „Словаре литовского языка“ (далее – СЛЯ).

1. В заголовке словарной статьи грамматическая доминанта – глагол фразеологизмов, обозначающих действие, представляется в неопределенной форме, напр., *į kójas spáusti* „быстро идти, спешить“.

2. Форма фразеологизмов, обозначающих состояние, может отождествляться со структурой двусоставного или односоставного предложения или словосочетания. Собственно форма фразеологизмов, структура которых отождествляется со структурой двусоставного предложения, представляет собой следующее: имя существительное – в единственном или множественном числе, именительном падеже, глаголы несовершенного вида – в 3-м лице настоящего времени, а глаголы совершенного вида – в 3-м лице прошедшего времени. Так же представлены формы глаголов и в фразеологизмах, форма которых в свою очередь отождествляется со структурой словосочетания или односоставного предложения, напр., *akis spíria* (кому) „очень тяжело“; *ant krūtinės stóyi* „неприятно“; *gálva žóba* „утгнетает (давит) забота (кого)“.

3. При установлении собственно формы фразеологизма важно обратить внимание на его синтаксические связи в предложении, определить наличие парадигматических форм фразеологизма (как правило, они или ограничены, или совсем отсутствуют).

4. Нередко обязательное фразеологическое окружение не указывается полностью, а иногда указывается, но его представление варьирует. Обязательное фразеологическое окружение в СЛЯ по традиции всегда дается там, где толкование значения (в скобках), напр., *lyg prisvīlęs* „много, везде (бегает)“.

5. Синтаксические связи фразеологизмов в СЛЯ указываются очень редко и непоследовательно. Эти связи особенно необходимо указывать при лексикографическом описании фразеологизмов, обозначающих состояние, напр., *ākys iš kaktos išsprūko* (кому); *širdis sprógs-ta pusiaú* (кого, кому).

6. В заголовке словарной статьи фразеологизма должен быть такой же порядок слов, какая обнаруживается в языке. Если порядок слов еще твердо не определился, компоненты фразеологизма следуют в таком порядке, который является более характерным, чаще встречается.

7. Нередко в заголовке словарной статьи в скобках даются варьирующие компоненты компонентных синонимов фразеологизмов. Все варьирующие предложные конструкции употребляются с предлогами, напр., *ant galvōs (ant sprándo) užsodinti*; *kaip medumì (su sviestu) tēpti per širdi*.

8. На компонентах фразеологизмов, примкнувших к ударному слову и образующих с ним акцентуационную единицу, т. е. проклитики и энклитики, ударение не ставится, напр., *iš rañkų slýsta; net pädai nusmílko*.

9: Так как фразеологизмы считаются самостоятельными единицами языковой системы со всеми особенностями их формы, обобщенного значения и употребления, то и при их представлении нельзя их расчленять на отдельные компоненты или производные форманты. И в инструкции к СЛЯ, и во введении к нему указывается, что фразеологизмы даются в алфавитном порядке. Поэтому очень важно, чтобы СЛЯ составлялся и редактировался в строгом соответствии с инструкцией и сложившимися традиционными принципами, т. е. в алфавитном порядке.